

POKON KATARINE HILFMANE
76. 02. 04.

F29

Žan Žak Ruso

EMIL ILI O VASPITANJU

1301174931

FILOZOFSKI FAKULTET
U ZAGREBU

BF03-PULT
ROU

e

VALJEVO - BEOGRAD
1989

2x Sad dolazi ono drugo rođenje o kom sam govorio; sad se uistinu rađa čovek za život, i ništa mu ljudsko nije više strano. Dosad naša briga nije bila ništa drugo do dečja igra; tek sad ona dobiva pravu važnost. Ova epoha, u kojoj se obično završava vaspitanje, upravo je epoha u kojoj naše vaspitanje ima tek da počne. Da bismo pak mogli jasno razviti taj novi plan, moramo se postaviti na više stanovište i zadržati se za časak kod onoga što je u vezi s tim planom.

Naše strasti služe kao glavna oruđa našega održanja; stoga je pokušaj da ih iskorenimo isto tako uzaludan kao što je smešan. To bi značilo kудiti prirodu i popravljati božje delo. Kad bi bog uistinu zahtevao od čoveka uništenje strasti, što mu ih je sam usadio, bog bi to hteo i ne bi hteo; on bi protivrečio sam sebi. Nikad on nije izdao ovu besmislenу zapovest, ništa tome slično nije napisano u čovečjem srcu. Što čovek ima da radi po božjoj volji, to mu bog ne poručuje po drugom čoveku, nego mu sam kaže: on mu to napiše duboko u srcu.

Ko bi hteo da spreči buđenje strasti, činio bi mi se gotovo isto tako lud kao i onaj koji bi ih hteo uništiti; i oni koji možda misle da je to bila dosad moja namera zacelo su me sasvim rđavo razumeli.

Ali da li bi to bilo tačno, kad bismo iz toga što su strasti miraz prirode zaključili da su sve strasti, koje osećamo u sebi i primećujemo kod drugih, stoga prirodne? Jedino je istina da je njihov izvor prirodan, ali je on narastao od pritanja hiljade stranih potočića. Oni obrazuju moćnu reku koja neprestano raste i u kojoj bi se jedva moglo naći nekoliko kapljica njene prvobitne vode. Naše su prvobitne strasti vrlo ograničene; one služe kao oruđa naše slobode i imaju zadatak da se brinu za naše održanje. Sve one, pak, koje vladaju nama i koje nas uništavaju imaju svoj izvor izvan nas. Priroda nam ih ne daje, nego ih prisvajamo na njenu štetu.

Izvor naših strasti, početak i prauzrok svih ostalih strasti, jedina strast koja se rađa s čovekom i koja ga nikad ne ostavlja dokle god je živ, jest samoljublje, ta primitivna, urođena strast koja predhodi svakoj drugoj, i od koje su, u izvesnom smislu, sve druge strasti samo modifikacije. U tom smislu, sve su, ako se hoće, prirodne. Ali najveći deo tih modifikacija ima strane uzroke bez kojih one nikad ne bi nastupile, i same te modifikacije ne samo da nam nisu korisne nego su na, štaviše, štetne; one menjaju prvobitnu svrhu i idu protiv svoga prauzroka: tada čovek izlazi iz koloseka prirode i dolazi sam sa sobom u protivrečnost.

Samoljublje je uvek dobro i uvek je primereno poretку. Kako je svačija naročita dužnost njegovo samoodržanje, to svačija prva i najvažnija briga jeste i mora da bude da bdi nad njim. A kako bi na taj način bdeo nad njim, ako ne bi za njega osećao najveći interes?

Stoga nam je za naše održanje potrebno samoljublje; moramo da ljubimo sebe iznad svega; i usled toga osećanja mi ljubimo sve što služi našem održanju. Svako dete voli svoju dojkicu, Romul je morao voleti vučicu koja ga je dojila. U početku je ta privrženost čisto mehanička. Što povoljno deluje na blagostanje individua to ga privlači, a što mu je škodljivo, to ga odbija. U tom se ogleda samo slepi instinkt. Tek očigledna namera da nam se naškodi ili da nam se koristi preobražava ovaj instinkt u osećanje, privrženost u ljubav, a odvratnost u mržnju. Mi se ne zaljubljujemo u neosetljiva bića koja samo sledeju impulsu što im ga mi damo; oni, pak od kojih, prema njihovom unutrašnjem raspoloženju, prema njihovoj volji, očekujemo dobro ili zlo, oni, koje vidimo gde rade po svojoj slobodnoj volji za ili protiv nas, ulivaju nam ista osećanja koja oni pokazuju prema nama. Ko nam je koristan tražimo ga, ali ko hoće da nam koristi, njega ljubimo. Bežimo od onoga ko nam je škodljiv, ali mrzimo onoga ko hoće da nam škodi.

Samoljublje je prvo osećanje svakoga deteta; drugo osećanje, koje potiče iz prvoga, jest ljubav prema onima koji ga okružuju, jer

u stanju nemoći, u kom se ono nalazi, ono poznaje svaku pojedinu osobu jedino po pomoći i brizi koja mu se poklanja. Ispočetka je privrženost koju oseća prema svojoj dojkini i vaspitačici samo navika. Ono ih traži jer su mu potrebne i jer se uz njih dobro oseća. Ovde se pre može govoriti o poznanstvu s njima negoli o stvarno probuđenoj naklonosti prema njima. Treba mu mnogo vremena dok uvidi da su mu one ne samo korisne nego i da hoće da mu to budu, i tek tada ono počinje da ih ljubi.

Dete je, dakle, od prirode sklono privrženosti, jer opaža da svako ko mu se približi teži da mu pomogne i jer se usled toga opažanja navikava da sa svoje strane pokazuje prijateljsko osećanje prema svojim bližnjim. Ali ukoliko se proširuju njegovi odnosi, njegove potrebe, njegova aktivna i pasivna zavisnost, utoliko se budi u njemu osećanje njegovih odnosa u kojima je prema drugima i u isto vreme se javlja svest o njegovim dužnostima i pravima. Usled toga dete počne da zapoveda, ljubomorno je, varljivo, osvetoljubivo. Ako zahtevamo od njega poslušnost, pošto ono ne uviđa korist toga što mu se zapoveda, to iz date zapovesti pripisuje čudljivosti, jer drži da imamo nameru da ga kinjimo, pa se buni. Ako smo, pak, prema njemu uvek popustljivi, pa ako se dogodi da u nečem naiđe na otpor, odmah vidi u tom otvorenu pobunu, nameru suprostavljanja; ono će da tuče stolicu ili sto što mu se nisu pokorili. Samoljublje, čiji smo predmet sami mi, zadovoljno je kad se zadovolje naše prave potrebe; samoživost, pak, koja pravi poređenja, nikad nije zadovoljna niti može ikad biti, jer ovo osećanje, koje nama u našim očima daje prednost pred svima drugima, zahteva da nam i ti drugi daju prednost pred samim sobom, što je nemoguće. Blage i prijatne strasti imaju svoj izvor u samoljublju, strasti, pak koje služe mržnji i gnevu, u samoživosti. Prema tome, mali broj potreba i uzdržavanje od svih poređenja svojih prilika s prilikama drugih ljudi čine čoveka bitno dobrim, dok ka veliki broj potreba i neprestano obaziranje na tuđa mnjenja čin bitno rdavim. Držeći se toga principa, lako je videti kako se sve strasti dece i odraslih mogu upraviti na dobro ili na zlo. Nažalost, istina je da će oni, budući da ne mogu uvek živeti sami, teško uvek živeti kao dobri; štaviše, ta će se teškoća nužno povećati s povećanjem njihovih veza, i upravo zbog toga opasnosti društva čine veštinu i staranje još potrebnijim, da bismo predupredili izopačavanje čovečjega srca kome je koren u novim potrebama srca.

(Proučavanje koje čoveku najviše pristaje jest proučavanje njegovih odnosa.) Dotle, dokle god se poznaje samo po svom fizičkom

biću, mora nastojati da prouči sebe s obzirom na svoje odnose prema stvarima. Taj mu zadatak predstoji u njegovom detinjstvu. Čim, pak, počne dobivati svest o svom moralnom biću, mora da se proučava s obzirom na svoje odnose prema ljudima, a to je zadatak čitavog njegovog života, počevši od vremena do koga smo sad stigli.

Čim se u čoveku javi potreba za drugaricom, on nije više usamljeno biće, njegovo srce ne pripada više njemu samu. Svi odnosi prema njegovoj vrsti, sva uzbuđenja njegove duše nastaju istovremeno s ovim. Njegova prva strast uskoro dovodi u vrenje sve ostale.

Instinktivna naklonost je neodređena. Jedan pol oseća privlačnost prema drugome; u tom se ispoljava prirodni nagon. Izbor, pretpostavljanje, lična naklonost, delo su prosvećenosti, predrasuda, navike: potrebno je vreme i znanje da postanemo sposobni za ljubav: suđenje čini da ljubimo a poređenje da nešto pretpostavimo. Takvi se sudovi stvaraju nesvesno, ali stoga nisu manje stvarni. Pravu će ljubav, neka se kaže što god se hoće, ljudi uvek ceniti, jer ako nas njen nagli nastup i može zvesti s prava puta; ako ona i nije u stanju da iz srca koje ispunjava isključuje sve rdave osobine; štaviše ako ih ona i rađa, – ipak ljubav uvek pretpostavlja poštovanja dostojne osobine bez kojih bismo bili nesposobni da osetimo ljubav. Izbor, koji prividno stoji u opreci s razumom, posledica je ljubavi. Upravo stoga što ljubav ima oštrije oči nego mi i što nalazi odnose koje mi nismo u stanju otkriti, dat joj je epitet slepoće. Onome koji ne bi imao pojma o vrednosti i o lepoti sve bi se žene činile podjednako dobre, i prva s kojom bi došao u dodir bila bi uvek najljubaznija. Ne samo da ljubav ima svoj izvor u prirodi nego ona štaviše služi kao kompas i kao uzda prirodnih sklonosti: zbog nje, s izuzetkom ljubljena predmeta, jedan pol nije više ništa za drugi.

Prednost, koju dajemo, zahtevamo da i nama padne u deo. Ljubav mora da bude uzajamna. Da budemo ljubljeni, moramo biti ljubazni; da bismo izvojevali prednost, moramo biti ljubazniji nego što je neko drugi, ljubazniji nego iko drugi, bar u očima ljubljene osobe. U tom je uzrok što počinjemo da bacamo poglede na naše bližnje i da se poredimo s njima, tu je uzrok takmičenja, suparništva i ljubomore. Srce puno ljubavi koja se prelijeva, želi da se nekom otvori. Potreba za dragom izaziva uskoro potrebu za prijateljem. Ko oseća kako je slatko biti ljubljen, hteo bi da je ljubljen od celoga sveta; ali ako svi traže da budu pretpostavljeni, razumljivo je da se kod mnogih pokazuje nezadovoljstvo. S ljubavlju i s prijateljstvom dolaze razdori, neprijateljstvo i mržnja. Vidim kako predrasuda uzdiže sebi čvrsto predo iz krila tako mnogih razno-

vrskih strasti i kako glupi smrtnici, koji se podvrgavaju njenoj vlasti, zasnivaju svoju egzistenciju jedino na sudovima drugih.

Proširite te ideje, pa ćete videti otkud dolazi vašoj samoživosti oblik koji držimo da je njen prirodni oblik, i kako samoljublje tim što prestaje biti apsolutno osećanje, u velikih duša postaje oholost, u malih duša sujeta, a u svih se neprestano hrani na račun bližnjega. Kako strasti ove vrste nemaju svoju klicu u dečjem srcu, to ne mogu u njemu ni nastati same od sebe. Sami ih mi presađujemo u dečje srce i samo našom krivicom hvataju one u njemu koren. Ali nije isto tako i sa srcem mlada čoveka; u njemu će se one razviti uprkos svim našim opiranjima. Stoga je vreme da izmenimo metod.

korist produžene nevinosti; pomoću osećajnosti, koja se budi, u stanju smo da usadimo prve klice čovečnosti u mladićevo srce: preimućstvo koje je tim skupocenije jer je to jedino vreme u životu u kome takva nastojanja mogu imati stvaran uspeh.

Bezbroj puta sam video svojim očima da su prerano pokvareni mladi ljudi koji su se predavali ženama i razuzdanom životu bili nečovečni i svirepi. Vatrečnost temperamenta činila ih je nestrpljivim, osvetljivim i besnim. Njihova samo jednim predmetom ispunjena mašta bila je nesposobna da se bavi ičim drugim. Nisu poznavali ni sažaljenja ni milosrđa. Najsitnijem svom zadovoljstvu oni bi žrtvovali oca i majku, pa i čitavu vasionu. Naprotiv, mlada čoveka koji je vaspitan u srećnoj jednostavnosti prvi pokreti prirode gone na nežna i ljupka osećanja. Njegovo se saosećajno srce uzbudi zbog patnji njegovih bližnjih. On dršće od radosti kad opet ugleda svoga druga iz detinjstva; nesvesno se šire njegove ruke za srdačan zagrljaj, a na oči mu naviru suze tronutosti. Negodovanje, koje izaziva u drugih, u njega budi stid i ozbiljno se kaje kad koga uvredi. Ako ga žestina raspaljene krvi zavede pa plane, uskipi i razgnevi se, već idućega trenutka pokaže svu dobrotu svoga srca u iskrenom kajanju. Plače i jeca zbog rane koju je zadao. Hteo bi vlastitom krvlju da iskupi svaku kap krvi što je prolio. Pred saznanjem vlastite pogreške gasi se sav njegov gnev, pada sav njegov ponos. Ako se on sâm oseća uvređen, jedna jedina izvina, jedna jedina reč može da razoruža njegovu najžešću jarost. On oprašta nepravde koje mu je drugi naneo s istom plemenitošću kojom nastoji da popravi one što ih je sâm počinio. Mladićstvo nije doba ni osvete ni mržnje, nego samilosti, saučešća i blagorodnosti. Ne bojeći se da će me iskustvo uterati u laž, tvrdim da je dete koje nije donelo sa sobom na svet rdave sklonosti i koje je do dvadesete godine sačuvalo svoju nevinnost u tom uzrastu najplemenitiji, najbolji, čovek, najviše nudi i najviše traži ljubavi. Tako što još nikad niste čuli; ja sam uveren da vašim filozofima, vaspitanim u potpunoj pokvarenosti koležâ, ne pada na um da to dokuče.

Ljudska ga slabost čini društvenim; patnje, koje su nam svima zajedničke, privlače nas ljudskom rodu. Ništa mu ne bismo dugovali, da nismo ljudi. Sva je privrženost znak vlastite nedovoljnosti. Kad niko od nas ne bi bio upućen na druge ljude, niko ne bi mislio na to da im se pridruži³. Stoga imamo da zahvalimo na svojoj krat-

(Prvo osećanje za koje je brižno vaspitan mlad čovek podoban nije ljubav nego prijateljstvo. Prvi je akt njegove probudene uobrazilje saznanje da ima još drugih njemu sličnih bića. Njegova se naklonost pre okreće vrsti nego polu. U tom je još jedna druga

³ Omnis in imbecillitate est gratia et caritas. Cic., de Nat. Der., i. 44. – Sva je naša molost i ljubav u našoj nemoći.

koj sreći samo svojoj nemoći. Samo sramotno biće može biti istinski srećno; samo bog uživa apsolutno blaženstvo; ali ko bi od nas mogao imati jasan pojam o tom blaženstvu? Kad bi koje nesavršeno biće moglo biti dovoljno samom sebi, u čemu bi uživalo prema našim pojmovima? Bilo bi samo i stoga bi moralo biti bedno. Ne mogu da shvatim kako neko ko ne oseća potrebu ni za kakvom stvari može da voli nešto; ali ne mogu ni to da shvatim kako može da bude srećan neko ko ne voli ništa.

Iz toga sledi da se manje pridružujemo našim blišnjima stoga da bismo uzeli učešća u njihovim zadovoljstvima, nego više stoga da bi njihove patnje izazvale naše saosećanje, jer u ovim bolje vidimo istovetnost svoje prirode i jamstvo za njihovu privrženost prema nama. Ako nas naše zajedničke potrebe združuju interesom, naše nas zajedničke bede združuju ljubavlju. Pogled na srećna čoveka uliva drugima manje ljubavi nego zavisti; rado bismo ga optužili da tim što sebi sprema isključivu sreću prisvaja sebi pravo koje mu ne pripada; pa i samo naše samoljublje pati pritom, dajući nam da osetimo kako tom čoveku nismo nimalo potrebni. Ali ko ne sažaljeva nesrećnika koga gleda kako pati? Ko ga ne bi hteo osloboditi njegovih patnji, kad bi za to bila dovoljna samo želja? Uobrazilja nas radije postavlja na mesto bednika nego srećnika. Naše nam osećanje kaže da nas jedno od tih stanja jače dira nego li drugo. Sažaljenje je slatko, jer, stavljajući se na mesto onoga koji pati, ipak osećamo zadovoljstvo da nismo podvrgnuti istoj patnji. Zavist je gorka, jer pri pogledu na srećna čoveka, umesto da zavidnika stavi na njegovo mesto, ona ga ispunjava žaljenjem što ne zauzima to mesto. Čini se da nas patnik oslobađa patnji što ih podnosi, a da nam srećnik otima dobra koja uživa.

Stoga ako hoćete da potpirite i da hranite u srcu mlada čoveka prve pokrete osećanja koja se rađaju i da njegov karakter upravite prema dobročinstvu i dobroti, ne dajte nikad da usled varljive slike čovečje sreće u njemu iskljica oholost, sujeta ili zavist; ne iznosite mu najpre pred oči raskoš dvorova, sjaj palata i privlačnu draž pozorišta; ne vodite ga u društvene krugove ni u sjajne skupove; ne pokazujte spoljašnju stranu velikoga društva pre nego što ste ga osposobili da je ceni prema njenoj pravoj vrednosti. Pokazati mu svet pre nego što pozna ljude ne znači formirati ga nego pokvariti ga; ne znači poučiti ga nego prevariti ga.

Ljudi nisu od prirode ni kraljevi, ni velikaši, ni dvorani, ni bogataši. Svi se rađaju nagi i siromašni, svi su podvrgnuti sitnim životnim brigama, neugodnostima, nedaćama, potrebama i bolovi-

ma svake vrste, i svi najzad postaju plenom smrti. To je istinski ljudsko; nijedan smrtnik ne može izbeći ovoj sudbi. Počnite stoga pri proučavanju ljudske prirode s onim što je nerazdvojno od nje, sa svim onim u čemu se najjasnije ogleda čovečnost.

U doba od šesnaest godina mladić zna šta znači patiti jer je već sâm patio; ali teško da zna da i druga bića moraju da pate. Gledati patnje a ne osećati ih, ne znači poznavati ih, i, kao što sam rekao sto puta, budući da dete ne može sebi predstaviti osećanja drugih, to ono poznaje samo svoje vlastite boljke. Ali čim prvi razvoj čulnosti raspali u njemu oganj uobrazilje, ono počne da deli osećanja svojih bližnjih, da se uzbuđuje njihovim tugovanjem i da pati sa njihovih bolova. U tom trenutku mora tamna slika patničkoga čovečanstva izazvati u njegovom srcu prvu ganutost koju je ikad osetilo.

Koga ćete učiniti odgovornim za to ako taj trenutak kod vaše dece ne padne jasno u oči? Vi ih tako rano počinjete učiti da se igraju s osećanjem, vi ih tako rano upoznajete s jezikom osećanja da ona, budući da uvek govore u istom tonu, okreću vaše pouke protiv vas samih i ne ostavljaju vam nikakva sredstva da biste mogli razlikovati kad prestaju da lažu i kad počinju uistinu da osećaju ono što kažu. A pogledajte moga Emila! Do doba do koga sam ga doveo, niti je imao osećanja niti je lagao. Pre nego što je saznao šta znači ljubiti, nikome nije rekao: "Ljubim te od srca." Nije mu propisivano kako ima da se vlada kad uđe u sobu svoga oca, svoje majke ili svoga bolesnog vaspitača; nikad nije poučavan u veštini da se pretvara da je tužan, kad uistinu nije. Nikad se nije pretvarao da plače zbog nečije smrti, jer on ne zna šta znači umreti. Ista neosetljivost, koju ima u svom srcu, ogleda se u celom njegovom biću. Ravnodušan prema svemu, izuzevši svoju vlastitu osobu, on se ne interesuje ni za koga, kao ni sva druga deca. Jedina je razlika između njega i ovih u tom što on neće ni da se čini kao da se interesuje, i kao što nije pretvoran kao oni.

Kako je Emil malo razmišljao o osećajnim bićima, kasno će tek saznati šta znači trpeti i umreti. Tad će jadikovanje i plač početi da bude njegovo saosećanje; okretaće svoje oči na stranu, kad vidi krv koja teče; trzaji životinje na samrti ispunjavaće ga nekom tegobom još pre nego što bude načisto o postanku tih novih pokreta u njemu. Da je ostao glup i surov, oni se ne bi javljali u njemu; da je obrazovaniji, znao bi njihov izvor. On je već izveo i odviše veliki broj poređenja između pojedinih predstava, a da ne bi ništa osećao, ali ipak još ne dovoljan broj, da bi bio svestan šta oseća.

Na taj način postaje samilost, prvo osećanje koje se odnosi na druge a pokreće ljudsko srce prema redu prirode. Da bi dete postalo

osetljivo i samilosno, mora znati da postoje njemu slična bića koja trpe što je ono samo trpelo i koja osećaju bolove što ih je ono samo osećalo. Stavije, mora znati i to da ta bića osećaju još i druge bolove o kojima ono mora bar da ima pojma i koje će možda i samo morati da izdrži. I uistinu, čim bismo se inače dali skloniti na samilost, ako ne tim da, takoreći, izidemo iz samih sebe, da se identifikujemo sa stvorenjem koje pati i da njegovim bićem zamenimo svoje vlastito? Mi patimo samo toliko koliko držimo da ono pati i ne patimo u sebi nego u njemu. Ni kod koga se, dakle, ne budi osećanje pre nego što živne njegova uobrazilja koja ga počne iznositi iz njega sama.

Da bismo podstakli i podržavali to saosećanje koje se budi, da bismo ga vodili ili mu sledili u pravcu što mu ga je priroda dala, šta imamo drugo da činimo, nego da, s jedne strane, pružimo mladom čoveku takve predmete na koje može da deluje ekspanzivna moć njegova srca, predmete koji ga šire, koji ga prenose i na druga bića, i koji čine da se može svuda izvan sebe naći; a s druge strane, da brižno udaljimo od njega sve takve predmete koji stešniju srce, usredsređuju ga i zatežu pokretač čovekova ja, tj., drugim rečima, šta imamo drugo da činimo nego da budemo u njemu dobrotu, čovečnost, saosećanje, dobročinstvo, ukratko, sva privlačna i nežna osećanja koja se ljudima od prirode dopadaju, a da sprečavamo pojavljivanje zavisti, lakomosti, mržnje kao i svih odvratnih i svirepih strasti koje ne samo što, takoreći, oduzimaju osećanju svaku vrednost, te onome koji je njima prožet stvaraju samo patnju?

Držim da mogu sva svoja dosadašnja posmatranja zbiti u dva ili tri određena, jasna i lako shvatljiva načela.

PRVO NAČELO

Nije osobina čovečjega srca da se stavi na mesto onih koji su srećniji od nas, nego se stavlja jedino na mesto onih koji su za veće žaljenje negoli mi.

Ako ima izuzetaka od ovoga pravila, oni su više prividni nego stvarni. Tako se, na primer, ne postavljamo na mesto kakva bogataša ili velikaša uz koga smo prionuli. Čak ako smo mu iskreno odati, prisvajamo sebi samo jedan deo njegova dobroga nahodjenja. Katkad ga volimo još i u njegovoj nesreći, ali dok je srećan, on ima za istinskoga prijatelja samo onoga koji se ne da varati prividnošću, i koji ga, uprkos njegovoj sreći, više sažaljeva nego što mu zavidi.

Sreća izvesnih staleža, na primer zemljoradničkoga i pastirskog, dira nas. Radost, što vidimo srećne ove čestite ljude, nije otrovana zavišću; ustvari se iskreno interesujemo za njih. A zašto? Zato

što smo svesni da je u našoj vlasti da se spustimo u to stanje mira i nevinosti i da budemo učesnici u istoj sreći. To još uvek ostaje naše poslednje utočište, utočište koje nas ispunjava ugodnim mislima, budući da je dovoljna sama naša volja da se domognemo ove naslade. Uvek nam pričinjava zadovoljstvo da pregledamo svoja sredstva i posmatramo svoje vlastito dobro, čak i onda kad nećemo da se njima služimo.

Da bismo mlada čoveka ispunili ljubavlju prema bližnjem, ne smemo ga, kao što izlazi iz toga razmatranja, navoditi da se divi sjajnoj sudbini drugih, nego mu pre moramo pokazati njeno naličje, štaviše moramo mu ulivati strah pred takvom sudbinom. Onda će prema očiglednoj konzekvenciji morati doći do zaključka da sam sebi krči put do sreće kojim neće udarati preko puteva drugih.

DRUGO NAČELO⁴

Samo one nedaće drugih bude naše sažaljenje, od kojih ni sami nismo slobodni.

Ne poznajem ništa što bi bilo tako lepo, tako duboko, tako dirljivo i tako istinito, kao što su reči ovoga stiha.

Zašto kraljevi ne osećaju sažaljenja prema svojim podanicima? Stoga što drže da nikad neće biti obični ljudi. Zašto su bogataši tako nečovečni prema siromasima? Jer se ne boje da će postati siromasi. Zašto plemstvo u tolikoj meri prezire prosti narod? Jer se nikad neće povratiti u građanski stalež. Zašto su Turci obično čovečniji i gostoljubiviji od nas? Jer je, uz njihovu potpuno despotsku vladu, veličina i sreća pojedinaca uvek nesigurna i kolebljiva, pa stoga ne smatraju pad i bedu kao zla koja ih ne bi mogla zadesiti.⁶ Svako može sutra biti u istom položaju u kom se danas nalazi onaj koga on potpomaže. To opažanje, s kojim se stalno susrećemo u orijentalnim romanima, uzrok je što u njima nalazimo nečega neobično dirljivoga, što nije u stanju izvesti sva izveštačenost našeg suvoparnog morala.

⁴ I u ovom i daljim pasusima su ideje koje su utirale put Francuskoj revoluciji.

Non ignara mali, miseris succurrere disco. Aeneid, I, 630.⁵

⁵ (Ja znam šta je nesreća) i moje su me patnje naučile da pritečem u pomoć bednim. – Vulićev prevod, str.20

⁶ Čini se da je sad u tom nastupila mala promena. Kao da se staleži sve više učvršćuju i ljudi postaju sve nemilosrdniji.

Ne navikavajte stoga svoga vaspitanika da gleda s visine svoga sjajnog položaja muke nesrećnika i patnje bednika i ne nadajte se da ćete ga naučiti da ih sažaljeva dokle god ih smatra kao nešto što je njemu strano. Urazumite ga dobro da sudbina tih nesrećnika može biti i njegova, da sve njihove nedaće začas mogu i njega snaći, da ga hiljadu nepredviđenih i neminovnih događaja može svaki čas učiniti njihovim sapatnikom. Naučite ga da se ne oslanja ni na poreklo, ni na zdravlje, ni na bogatstvo; iznesite mu pred oči promenljivost sudbine. Upozorite ga na vrlo česte primere, gde su ljudi koji su zauzimali još viši položaj nego on duboko pali ispod tih nesrećnika, a da li vlastitom ili tuđom krivicom, to se sad ne pita; zna li on uopšte, šta znači krivica? Ne remetite nikad red njegovih znanja, i obaveštavajte ga samo o stvarima koje može shvatiti. Nije mu potreban visok stepen učenosti da bi shvatio da mu sva ljudska mudrost ne može jamčiti hoće li kroz jedan sat biti živ ili mrtav; da li se neće, uz škrgutanje zuba, još pre noći savijati pod žestokim bubrežnim bolovima, da li će kroz mesec dana biti bogat ili siromah, ili da li mu nije suđeno da iduće godine vesla na alžirskim galijama pod udarcima biča. Pre svega, nemojte mu to sve reći tako hladno, kao da se radi o jednom odeljku njegova katihizisa; on mora da vidi i oseti ljudsku bedu. Uskolebajte, preplašite njegovu uobrazilju opasnostima, kojima je svaki čovek neprestano okružen; on mora formalno da vidi oko sebe te bezdane i pri vašem opisu njihovih strahota da se pribije uz vas iz straha da ne padne u njih. "Tim ćemo učiniti od njega plašljivca i kukavicu," odvratićete mi. To ćemo videti kasnije; zasad je glavna stvar da ga učinimo čovečnim.

TREĆE NAČELO

Sažaljenje koje osećamo prema patnjama drugih ne merimo prema veličini tih patnji nego prema osećanju što ga pripisujemo onima koji ih podnose.

Samo utolik sažaljevamo nesrećnika, ukoliko držimo da on smatra da je sâm za sažaljenje. Fizičko osećanje naših patnji ograničenije je nego što se čini. Samo sećanje, kojim osećamo njihovu neprekidnost, i uobrazilja, koja nam ogorčava budućnost pomišlju na trajanje tih muka, nose krivicu što se činimo sami sebi uistinu dostojni sažaljnja. U tom je, po mom mišljenju, jedan od uzroka zašto osećamo manje saučešća prema patnjama životinja negoli prema patnjama ljudi, iako bi nas zajednička osećajnost morala tačno identifikovati s njima. Ne žalimo mnogo kiridžiskog konja u njegovoj štali, jer držimo da on, jeđuci svoje seno, niti se seća uda-

raca što ih je primio, niti misli na napore koji ga čekaju. Isto tako ne osećamo saučešća ni prema ovnu koga gledamo kako pase na livadi, iako znamo da će uskoro biti zaklan, jer držimo da on ne predviđa svoju sudbinu. Usled nehотиčnoga prenošenja ove pretpostavke malo pomalo postajemo manje saosećajni prema sudbini ljudi. Tako se uteše bogataši zbog nepravde što je čine siromasima, pretpostavljajući da su oni preglupi da bi je mogli osetiti. Uopšte, po mom mišljenju, vrednost koju svako daje sreći svojih bližnjih zavisi od stepena poštovanja što im ga iskazuje. To je u prirodi da držimo prilično bezvrednom sreću ljudi koje preziremo. Stoga se više nemojte čuditi ako političari s tolikim omalovažavanjem govore o narodu, niti tome ako veći deo filozofa nastoji da pokaže ljude jedino s njihove rdave strane.

Sad smo, najzad, stigli do moralnoga poretka: učinili smo drugi korak čovečjega života. Kad bi ovde tome bilo mesto, pokušao bih da dokažem kako se odmah već kod prvih pokreta srca javlja glas savesti i kako prva osećanja ljubavi i mržnje rađaju prve pojmove dobro i zla. Ja bih svakoga uverio da *pravednost i dobrota* nisu samo apstraktne reči, samo moralni proizvodi razuma nego stvarna osećanja duše osvetljene razumom koja su samo sredeno napredovanje naših prvobitnih naklonosti; da se samim razumom, nezavisno od savesti, ne može postaviti nijedan prirodni zakon i da sve takozvano prirodno pravo nije ništa drugo do maštanje, ako se ne osniva na potrebi koja je prirodna čovečjem srcu.⁹ Ali ja nisam uzeo sebi u zadatak da ovde pišem metafizičke i moralne rasprave ili predavanja ikakve vrste; za mene je dovoljno da nagovestim red i napredovanje naših osećanja i naših znanja s obzirom na naše stanje. Drugi će možda opširnije objasniti ono što ja ovde samo letimično napominjem.

Kako je dosad moj Emil motrio samo sebe, to ga prvi pogled što ga baci na svoje bližnje, goni da se poredi s njima, i prvo je osećanje što ga izaziva u njemu to poređenje želja da zauzme prvo mesto. Ovo je tačka gde se ljubav prema sebi pretvara u samoživost i gde se počinju rađati sve strasti koje su posledica ove samoživosti. Ali da bismo videli da li su one između njegovih strasti koje će prevladavati u njegovu karakteru čovečne i nežne ili okrutne i pakosne, da li će to biti strasti blagonaklonosti i samilosti ili zavisti i požude, treba znati kakvo mesto on namerava zauzeti među ljudima i kakve će vrste prepreka imati da savlada, po svome mišljenju, da bi postigao ono mesto koje želi zauzeti.

⁹ Sama zapovest da činimo drugome ono što želimo da drugi čine nama, nalazi svoju pravu osnovu samo u savesti i u osećanju, jer kakav bi me neosporni razlog mogao privoleti da je, ako i jesam upravo ja, radim kao da sam neko drugi, naročito kad sam moralno uveren da se nikad neću nalaziti u istom slučaju? I ko će mi za to jamčiti da će se i drugi, sve i da se verno držim toga načela, držati njega u odnosu na mene? Zao čovek vuče korist iz pravednikova poštenja i iz svoga vlastitog nepoštenja. On bi bio potpuno zadovoljan kad bi ceo svet, izuzevši njega samog, bio pošten. Šta bilo da se o tom rekne, jasno je da taj ugovor nije sasvim povoljan po čestite ljude. Ali kad me snaga moje iskrene duše identifikuje s mojim bližnjim, te se, takoreći, osećam u njemu, ja zato neću da on pati, da sâm ne bih patio. Ja se interesujem za nj iz ljubavi prema sebi i razlog je zapovest u samoj prirodi koja mi uliva želju za blagostanjem, pa ma na kom je mestu živio. Iz toga zaključujem da nije istina da se propisi prirodnoga zakona osnivaju jedino na razumu. Oni imaju čvršći i sigurniji temelj. Ljubav prema bližnjem, koja ističe iz samoljublja, izvor je čovečje pravednosti. Pregled svega morala dat je u Jevandelju.